

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

В статті аналізуються методичні основи проведення соціально-психологічного тренінгу зі студентами з метою формування у них соціально значимих якостей особистості майбутнього вчителя.

Розробка діагностичних засобів вивчення рівня морального розвитку є найважливішою проблемою організації вузівського навчально-виховного процесу.

Найбільший ефект у формуванні соціально-педагогічних якостей майбутнього вчителя надає метод, що базується на розумінні особистості того, хто навчається, як мислячого і активного учасника подій, що наближаються до реальних.

Таким притаманним людині засобом, що моделює реальність, є гра.

Відомий психолог і педагог Блонський П.П. стверджує, що "гри" як абстрактної категорії не існує, а існують окремі ігри. Сьогодні, говорячи про ігрові методи навчання і соціально-педагогічну підготовку, доцільно поділяти їх на операційні та рольові.

Операційні ігри за своїми психологічними параметрами (мотивація, участь інтелектуальних ресурсів, емоційна забарвленість) аналогічні методам аналізу проблемних ситуацій. Однак вони, на протигагу спонтанному обговоренню, мають сценарій, у який закладено алгоритми "правильності" - "неправильності" рішення, що приймається.

У теперішній час зареєстровано більше 200 найменувань ділових ігор різноманітних типів - навчальних, дослідницьких, народно-господарських. Поширюється обмін досвідом ділових ігор з іншими країнами. При цьому необхідно мати на увазі, що більшість ділових ігор, що розробляються в закордонних країнах, складають "ринкові" ігри, які моделюють боротьбу однорідних фірм у конкуренції.

В якості застосування нових методів навчання в педагогічному вузі великий інтерес для удосконалення особистості становлять рольові ігри з елементами драматизації.

Цей вид ігор покладено в основу методу, розробленого німецьким професором М.Форвегом і названого ним соціально-психологічним тренінгом [1].

В умовах рольової гри індивіда стикають із ситуаціями, релевантними тим випадкам, які властиві для його реальної (і значущої для нього) діяльності. Тоді створюються умови для формування нових соціальних навичок.

Збудження і піднесення, властиві для людини в навчальній рольовій грі, пов'язані перш за все з перетворенням свого Я в іншу соціальну форму, з порушенням звичної самототожності, необхідністю проявити активну уяву в конструюванні нового варіанта своєї особистості, підкріпивши його відкритими для спостереження діями.

Сценічна модель гри, що наочно розкриває засоби семантизації людьми їх міжособистісної взаємодії, дозволяє показати різницю між книжною мовою і природним мовленням, весь різновид кодів спілкування (інтонація, якість голосу, експресія обличчя, жест, пози тощо), що необхідно в роботі вчителя, в першу чергу вчителя-мовника.

Тому участь у рольових іграх служить для індивіда методом розкриття й удосконалення його потенціалу, вербального і невербального самовираження.

Певна театральність, артистичність поведінки свідчить про емоційну наповненість і високу життєздатність, вона несумісна з психологічною млявістю та скутістю і сприяє широким груповим контактам, що в цілому говорить про соціальну активність людини. Проміжний стан між нештучною та невласною поведінкою займає театральність професійного самопред'явлення (вчителі, лікарі, лектори). А.С. Макаренко стверджував, що учитель повинен володіти не лише педагогічними, але й акторськими здібностями і навичками. "Не може бути добрим вихователем, що не володіє мімікою, який не може надати своєму обличчю необхідного виразу або стримати свій настрій. Я переконаний, що в майбутньому в педагогічних вузах обов'язково буде викладатися і постановка голосу, і поза, і володіння своїм організмом, і володіння своїм обличчям, і без такої праці я не уявляю собі роботи вихователя" [2].

Ідеальним варіантом стилю поведінки вчителя можна вважати плавний перехід індивідуальної артистичності саморозкриття в соціальне програвання професійної ролі.

Саме різноманіття соціальних, в тому числі міжособистісних ролей, часто несумісних, а також переходу особистісних "его"-станів постійно ставлять перед індивідом проблему тотожності самому собі, досягнення конгруентності самому собі.

Звичний рівень самототожності як вид структурної визначеності виробляється в ході біологічного дозрівання і соціалізації на основі динамічного упорядкування відношення і самовідношення, локалізуючись з Я індивіда і зв'язків з рідною йому культурою, індивідуально-моральними цінностями і провідною діяльністю.

Рівень узгодженості та інші особливості Я-концепції легко виявляються з допомогою такої, наприклад, методики. Досліджуваним пропонується швидко дати 10 довільних відповідей на запитання "Хто я?". Досліджуваним дається інструкція: "Візьміть листок паперу й у верхньому кутку напишіть те із своїх імен, до якого Ви найбільш звикли. Після цього:

А. Дайте 10 відповідей на запитання "Хто я?".

Зробіть це швидко, записуючи свої відповіді точно в тій формі, як вони приходять Вам в голову.

Б. Дайте відповідь на те ж питання так, як, на Вашу думку, відгукнулись би про Вас Ваші батько або мати (виберіть одного).

В. Дайте відповідь на те ж питання так, як, на Вашу думку, відгукнувся б про Вас Ваш найкращий друг (подруга).

Тепер порівняйте ці 3 набори відповідей і в письмовій формі вкажіть наступне:

1. В чому виявляється подібність?
2. Які відмінності?
3. Як Ви їх зможете пояснити стосовно самого себе?
4. Яким чином ці відмінності пояснюються, виходячи з індивідуальних особливостей цих інших осіб?
5. Вкажіть, які з 10 відповідей Вашої самохарактеристики стосувались:
 - а) фізичних якостей;
 - б) психологічних особливостей;
 - в) соціальних ролей.
6. Встановіть послідовність, яку Ви вважаєте доцільною при переліку цих 3-х груп якостей.

ВИСНОВОК: написаний Вами підсумок можна визначити як словесне визначення Вашої Я-концепції, тобто зафіксованого уявлення про самого себе. Відмітьте залежність Я-концепції від сприймання Вас іншими людьми і варіанту імені, якому Ви надаєте перевагу, що також багато в чому залежить від оточуючих."

Подібні вправи зі студентами на заняттях психолого-педагогічного циклу допомагають усвідомити ступінь своєї соціалізації та є відправним пунктом для формування соціально-педагогічних колективів, необхідних у професійній діяльності майбутнього вчителя.

Серед інших рольових ігор можна назвати розроблену Дж.Морено техніку психодрами, яка направлена на вирішення внутрішніх конфліктів індивіда шляхом програвання життєвих ситуацій і створення умов для усвідомлення себе як особистості, ідентичної самій собі, і використовується, як правило, в індивідуальній психокорекційній роботі, а також трансактний аналіз Е.Берна, направлений на усвідомлення міжособистісних ролей, що програються людьми, обумовленість переважно емоційними потребами.

Як приклад можна навести такі вправи:

А. Напишіть імена 2-х людей, які Вам дуже подобаються. Вкажіть по 5 якостей, які Вам у них подобаються.

Б. Напишіть імена 2-х людей, які Вам зовсім не подобаються. Вкажіть по 5 якостей, які Вам у них не подобаються.

В. Тепер порівняйте всі 4 переліки і виявіть, які особистісні параметри людей заставляють Вас їх любити чи ненавидіти. Відмітьте, які якості людей важливі для Вас, що Ви шукаєте в оточуючих і що Вас відштовхує від них.

ВИСНОВОК: Неважко побачити зв'язок самохарактеристики з характеристиками, які Ви даєте іншим людям. Кожен індивід може зрозуміти іншого лише в рамках Я-концепції.

Напрощується висновок про колективну природу Я-концепції, про її залежність від оточуючих: чим більше нам подобаються люди, тим більше ми подобаємося їм, і, як наслідок, покращити себе можна лише шляхом поліпшення тих груп і колективів, учасниками яких Ви є.

Соціально значимі навички та уміння, які формуються в соціально-психологічному тренінгу (СПТ) за допомогою групових методів, є компонентами комунікативної компетентності особистості [3]. Це навички входу в контакт, орієнтації в проблемі партнера, вирівнювання емоційного напруження співрозмовника, аргументації, узгодження інтересів, ведення засідань і дискусій. Комунікативна компетентність може розглядатися як необхідна умова соціальної зрілості особистості. Разом з тим комунікативні навички самі по собі не є показниками істинної соціальної зрілості, оскільки вони можуть бути використані для досягнення цілей, які суперечать соціальним нормам. Комунікативна компетентність може не збігатися з рівнем морального розвитку особистості, ступенем інтеріоризації соціальних установок і цінностей і тому є хоч і необхідною, але все ж недостатньою умовою істинної соціальної зрілості. Відточеність технік спілкування разом із недовірою до людей, відсутністю емоційної захопленості загальною справою і нехтування нормами моралі формує управлінський підхід, відомий під назвою "макіавелізму".

Ми розглядаємо СПТ не стільки як засіб формування технік спілкування, скільки як метод розвитку особистості. СПТ повинен сприяти соціальному розвитку особистості не тільки в плані формування навички спілкування, але й у плані заглиблення моральної свідомості і самосвідомості. А саме в процесі тренінгу можливе спрямоване формування ситуацій, які сприяють розвитку уявлення про моральні аспекти поведінки.

Відомо, що на найвищому рівні розвитку моральної свідомості - на рівні "автономної моралі" - особистість у своїй поведінці орієнтується на стійку внутрішню систему моральних норм. На недостатньому рівні розвитку моральної свідомості "правильна" поведінка забезпечується потребою в схваленні з боку значимих інших і соромом перед їх осудом: це рівень "конвенціональної моралі", для якої характерна орієнтація особистості на задані ззовні норми і вимоги. Морально-етична норма є границею, що суб'єктивно відчувається, яка відокремлює справедливе від несправедливого, чесне від нечесного, дозволене від недозволеного. В більшості життєвих ситуацій кожна людина сама для себе вирішує питання про те, де розмістити цю границю, до якого із полюсів її приблизити. Відсутність жорсткої фіксованості проявляється в тому, що існують морально-етичні границі для себе і для інших, ті, що декларуються, і ті, що виконуються, відносно стійкі і нестійкі. Нерідко невизначеність, яка суб'єктивно відчувається, розмитість моральних обмежень є наслідком недиференційованого усвідомлення їх суті. З одного боку, вони розвиваються стихійно через копіювання дорослих авторитетних осіб. З іншого боку, оскільки "моральність" до тих пір, поки вона не переродилася в "аморальність", знаходиться начебто за ме-

жами неопосередкованого соціального контролю, деякі моральні норми можуть начебто втратити свою актуальність, "потьмяніти". Необхідні зовнішні підкріплення, а вони нерідко і відсутні. Не тільки публічно "підкріплювати", але навіть оцінювати в довірливому діалогічному спілкуванні поведінку один одного з точки зору дотримання моральних норм, як правило, не прийнято. Між тим, оскільки розвиток людини продовжується протягом усього періоду його дорослості, виховання і самовиховання може бути ефективним і в зрілому віці. Суть питання у знаходженні адекватних для дорослої людини способів направленої впливу на процес її соціального розвитку, розвитку її моральної свідомості.

Соціально-психологічний тренінг надає реальні можливості для здійснення такого впливу. Перша можливість - це надання специфічної направленості груповим обговоренням. Саме груповий аналіз результатів рольової гри повинен проводитися в трьох напрямках: ефективність поведінки учасників гри, успішність застосування технік спілкування і дотримання моральних норм. Друга можливість складається з підвищення "морального потенціалу" рольових ігор шляхом уведення в них ситуацій морального вибору чи моральної оцінки. Введення критерію дотримання моральних норм при груповому аналізі рольової гри спрямоване на розвиток здібності бачити, впізнавати моральну проблему, а програвання ситуації морального вибору в рольовій грі - на розвиток здібності вирішувати її.

Використання цих можливостей має свою специфіку на різних фазах СПТ.

Фаза розігріву є універсальною для СПТ, групової психотерапії та інших видів групового навчання або корекції. Вона має за мету "розморожування" учасників, приведення їх у робочий стан за допомогою спеціальних процедур знайомства, опитування самопочуття, виявлення очікувань від тренінга, а також за допомогою психологічних методик. Головним результатом цієї фази є зниження напруження учасників, зменшення страхів і тривоги за себе, засвоєння групових норм. Завдання тренера полягає в тому, щоб добитись створення атмосфери, при якій обговорення морально-етичних норм теж стало б нормою діяльності групи.

Фаза лабілізації - фаза усвідомлення учасниками неадекватності своєї поведінки в даній ситуації. Усвідомлення власної неадекватності на поведінковому рівні є поштовхом до усвідомлення неадекватності більш глибоких особистісних шарів. У новій, незвичайній ситуації, створеній ситуацією взаємодії в умовах тренінга, людина, будучи позбавленою звичних статусних підпорок, починає сприймати себе під іншим кутом зору і часто цілком в іншому світлі. Вже в перших дискусіях та рольових іграх учасники поза своєю волею розкривають свої власні особливості та психологічні проблеми. Їх усвідомлення досягається самими учасниками завдяки зворотному зв'язку, створеному за допомогою відеоманітофона, товаришів по групі в процесі перегляду та обговорення відеоплівків. Якщо об'єкт-суб'єктний зв'язок від відеоманітофона дозволяє учаснику спостерігати об'єктивну картину власної поведінки, то суб'єкт-суб'єктний зворотний зв'язок від учасників групи, які аналізують його поведінку в рольовій грі, носить, як правило, оцінюючий характер та виконує функцію нормативно-соціального контролю.

Психологи виділяють у лабілізації два основні моменти: встановлення рівня домагань і утворення мотивації до навчання. За допомогою лабілізації у здорових учасників першочергово утворюється тимчасова негативна мотивація, яка виражається у падінні настрою, появі почуття ніжковості за себе, агресії щодо інших учасників і ведучого. Потім, у процесі роботи, ця негативна мотивація змінюється на позитивну, більш глибоку і тривалу. Таким чином, у результаті лабілізації в учасників з'являється і посилюється почуття недосконалості звичних стереотипів поведінки, ніби виправданих у реальній діяльності, розвивається готовність до засвоєння нового, з'являється стимул до самовдосконалення, до того ж не тільки у вузькоповедінковому, але й у широкому особистісному контексті.

Більш глибоке усвідомлення себе як особистості, що досягається на фазі лабілізації, тягне за собою зміну самооцінки та відношення до себе, що може сприяти достатньо глибокій перебудові особистості [4].

Фаза відпрацювання технік спілкування реалізується за схемою П.Я.Гальперіна від зовнішньої, екстеріоризованої, розгорнутої мовної дії до внутрішньої, інтеріоризованої, згорнутої. Набір технік, що відпрацьовуються, визначається цільовим напрямком групи СПТ, але, як правило, найбільш актуальною є відпрацювання технік вступу в контакт, вирівнювання емоційного напруження, проведення нарад і дискусій, аргументації, виступу перед аудиторією.

Саме на базі відпрацювання технік повною мірою можуть бути реалізовані можливості в розвитку здібності пізнавати і вирішувати моральні проблеми. Разом з тим досвід показав, що звернення до морально-етичного боку питання при аналізі поведінки учасників рольових ігор не завжди проходить безболісно. Часто введення морального критерію оцінки викликає прихований або навіть явний протест учасників. Висловлюється він, як правило, не у відмові від участі в грі чи в аналізі результатів з точки зору дотримання моральних критеріїв, а в прагненні принизити значення цих ігор, оцінити їх, як непотрібні.

Але більшість учасників у процесі гри з "моральним потенціалом" емоційно глибоко втягується в ситуацію і цілком серйозно відноситься до відпрацювання моральної позиції в даній ситуації та її принципової оцінки.

Таким чином, однією з головних задач СПТ потрібно вважати створення сценаріїв рольових ігор, в яких схвалювалась би послідовно моральна поведінка. Соціально-психологічний тренінг може стати дійсно важливим методом розвитку особистості, який сприяє її соціальному розвитку і моральному вдосконаленню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Vorverg M. Methodische Grundlagen des Verhaltenstraining //Social-psychologisches Training. Jena, 1971.
2. Макаренко А.С. Збір. творів. - Київ: Рад. школа, 1954. - Т.5. - С. 175-176.

3. Кузьмич Е.С., Емельянов Ю.Н. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга. - Л., 1983.
4. Рубинштейн С.Л. Проблема общей психологии. - М.: Педагогика, 1973.

Мірошніченко Олена Анатоліївна - асистент кафедри психології Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Франка.

Наукові інтереси:

- особливості формування соціально-значимих якостей особистості сучасного студента.